

DPN 6025

Title : संज्ञा प्रकरण

SAMJNĀ PRAKARNA

Run. No. 6716

Cat. No. 4

Micro. No.

Subject Miscellaneous विविध

Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt. - New. / Maith. - New. / New. - Nep. /

Size in cms. 24.5 x 14.2

Folios 18

Lines (in a page) 12

Compl. / Incompl.

Chapt. / act /

Author / translator

Scribe / donor

पशुपतिमान प्रभाय

Date: NS / SS / VS / KS 1905 / शके 1770

Ruler / place

pasupati man prahmay.

Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thyasaphu / one side yellow

Condition : fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ॐ ह्रीं ॥ श्रीमद्गुरुः पादयुगलं नत्वा लम्प्य प्रसादतः । वेदांतं सिद्धाः
प्रत्येवं निरूप्यते यथा मति ॥ १ ॥

समाप्ति वाक्य / colophon - इति संज्ञा प्रकरणं समाप्तं शुभम् ॥ ५

स्वास्तिस्व साम् १९०५ सालमिति कार्तिक वदि इ होज इ ईई पुस्तक नेपाल स्थाने
श्रीवामती गंगा मदीले पुर्णेश्वर महादेवरूप अग्रे आसनवास्थित पाठनाथि श्रीविष्णु
गिरि गुप्तारि के पुस्तक दुई ॥ एाके १६७० ॥

पाठ इति / A specimen text

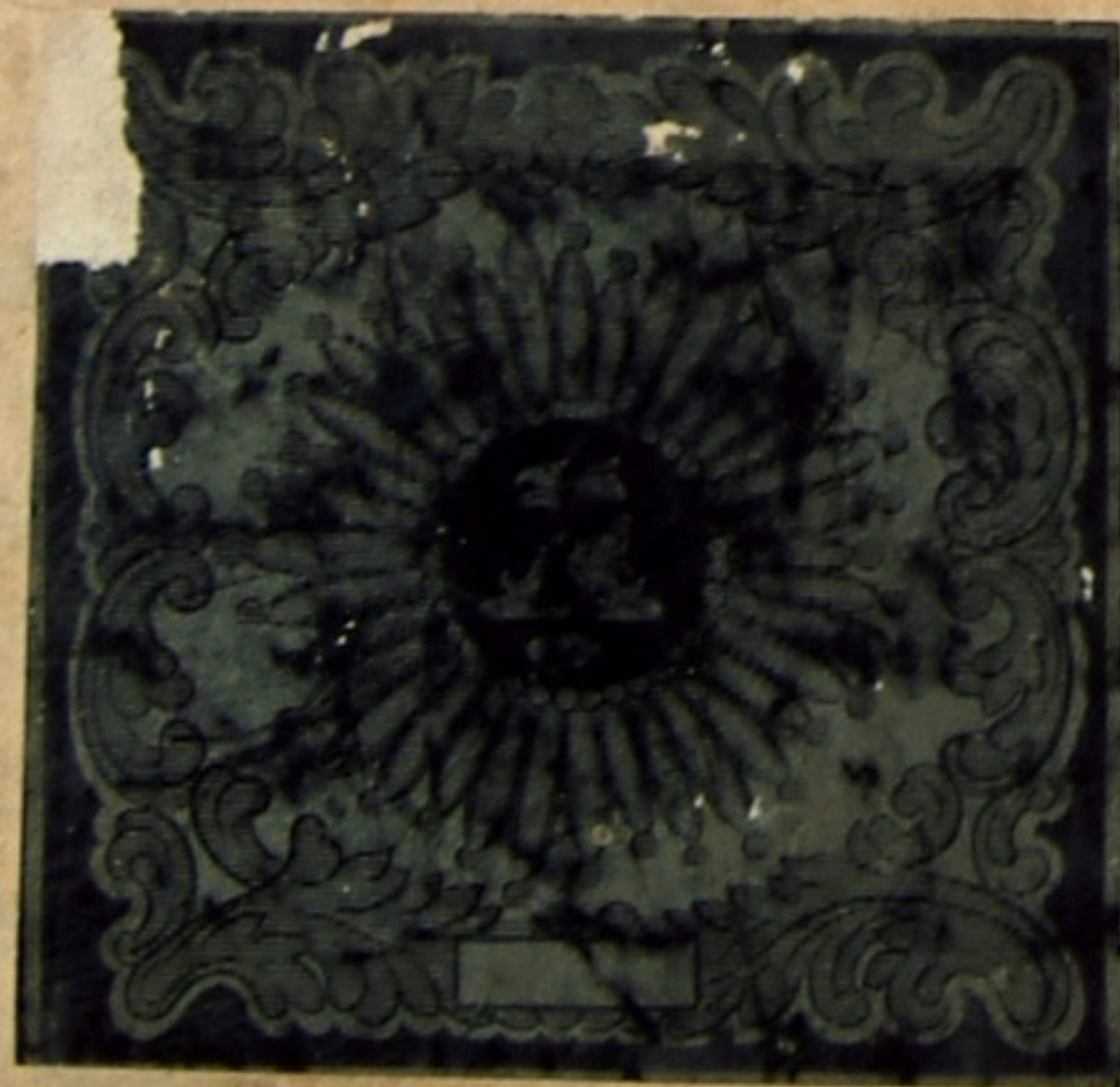
स्वल्प सूक्ष्म काण शरीराणि शरीर त्रयं ॥१४॥

जागत स्वप्न सुषुप्तावस्था इत्यवस्था त्रयं ॥१५॥ मनो वाक्यायानि त्रिविध

काणानि ॥ १६ ॥ पुण्य पाप मिश्रित कर्माणि कर्म त्रयं ॥१७॥

— समाप्त इ

संज्ञापुकरण

॥ श्रीवे ॥

॥ १ ॥

श्रीगुरुभ्योनमः ॥ ॐ हरिः ॥ श्रीमद्गुरोः पादयुगं नत्वा नस्य प्रसादतः ॥ वेदांतसंज्ञाः प्र
त्येकं निरूप्यं ते यथामति ॥ १ ॥ अध्यारोपापवाराभ्यां निष्पन्नं च पंचपंचत इति वृद्धवचनम्
॥ अत्राध्यारोपोनामवस्तुन्यस्वारोपः वस्तुसच्चिदानंदात्मकं वस्तु ॥ १ ॥ अवस्तुज्ञा
नादिसकलजडसमुदायस्वरूपमहापंचः पंचद्वयं ॥ १ ॥ अज्ञानद्वयं ॥ २ ॥ सूक्ष्म
शरीरद्वयं ॥ ३ ॥ स्थूलशरीरद्वयं ॥ ४ ॥ शक्तिद्वयं ॥ ५ ॥ निष्प्रेयद्वयं ॥ ६ ॥ संशयद्वयं
॥ ७ ॥ असंभावनाद्वयं ॥ ८ ॥ विपरीतभावनाद्वयं ॥ ९ ॥ प्रज्ञाद्वयं ॥ १० ॥ समाधिद्वयं ॥ ११ ॥
बुद्धिद्वयं ॥ १२ ॥ जीवद्वयं ॥ १३ ॥ शरीरद्वयं ॥ १४ ॥ अवस्थाद्वयं ॥ १५ ॥ करणद्वयं ॥ १६ ॥
कर्मद्वयं ॥ १७ ॥ पुण्यकर्मद्वयं ॥ १८ ॥ पापकर्मद्वयं ॥ १९ ॥ मिश्रकर्मद्वयं ॥ २० ॥ प्रारब्ध
द्वयं ॥ २१ ॥ प्रतिबंधद्वयं ॥ २२ ॥ संबन्धद्वयं ॥ २३ ॥ तापद्वयं ॥ २४ ॥ अभिभूतादिद्वयं ॥ २५ ॥ का
रणद्वयं ॥ २६ ॥ गुणद्वयं ॥ २७ ॥ कालद्वयं ॥ २८ ॥ मूर्तिद्वयं ॥ २९ ॥ ज्ञात्रादिद्वयं ॥ ३० ॥ पंच
द्वयं ॥ ३१ ॥ लोकद्वयं ॥ ३२ ॥ ज्ञानप्रतिबंधद्वयं ॥ ३३ ॥ वासनोद्वयं ॥ ३४ ॥ अवगतिद्वयं
॥ ३५ ॥ ज्ञानादिद्वयं ॥ ३६ ॥ हेत्वादिद्वयं ॥ ३७ ॥ प्राणायामद्वयं ॥ ३८ ॥ आध्यादिद्वयं ॥ ३९

रामः

१

प्र

ज्ञानात्म्यद्वयं ॥ ४० ॥ एषणाद्वयं ॥ ४१ ॥ सुषुप्तादिद्वयं ॥ ४२ ॥ वर्तमानप्रतिबंधचतुष्टयं
॥ ४३ ॥ पुरुषार्थचतुष्टयं ॥ ४४ ॥ शब्दद्वित्रिनिमित्तचतुष्टयं ॥ ४५ ॥ वर्णचतुष्टयं ॥ ४६ ॥ आश्रमचतुष्टयं
॥ ४७ ॥ साधनचतुष्टयं ॥ ४८ ॥ अनुबंधचतुष्टयं ॥ ४९ ॥ अंतंकरणचतुष्टयं ॥ ५० ॥ संकल्पादिचतुष्टयं ॥ ५१ ॥ वेदचतुष्टयं
॥ ५२ ॥ प्रमाणचतुष्टयं ॥ ५३ ॥ विप्रचतुष्टयं ॥ ५४ ॥ मैत्र्यादिचतुष्टयं ॥ ५५ ॥ भूतगामचतुष्टयं ॥ ५६ ॥ बुद्धिचतुष्टयं
॥ ५७ ॥ कोशपंचकं ॥ ५८ ॥ ज्ञानेन्द्रियपंचकं ॥ ५९ ॥ शब्दादिपंचकं ॥ ६० ॥ कर्मेन्द्रिय
पंचकं ॥ ६१ ॥ वचनादिपंचकं ॥ ६२ ॥ प्राणादिपंचकं ॥ ६३ ॥ उपवायुपंचकं ॥ ६४ ॥ कर्मपंचकं ॥ ६५ ॥ सूक्ष्मभूत
पंचकं ॥ ६६ ॥ स्थूलभूतपंचकं ॥ ६७ ॥ यमपंचकं ॥ ६८ ॥ नियमपंचकं ॥ ६९ ॥ भूमिकापंचकं ॥ ७० ॥
प्रलयपंचकं ॥ ७१ ॥ क्षमपंचकं ॥ ७२ ॥ निवर्तकदृष्टांतपंचकं ॥ ७३ ॥ दृष्टांतपंचकं ॥ ७४ ॥ स्वातिपंचकं
॥ ७५ ॥ समाधिषट्कं ॥ ७६ ॥ अरिषट्कं ॥ ७७ ॥ षड्भावविकाराः ॥ ७८ ॥ षड्दोशिकाः ॥ ७९ ॥
षड्गुण्यः ॥ ८० ॥ षड्धिलिङ्गानि ॥ ८१ ॥ षड्वस्त्राः ॥ ८२ ॥ षट्छास्त्राणि ॥ ८३ ॥ षट्सू
त्राणि ॥ ८४ ॥ षड्गानि ॥ ८५ ॥ षड्माणि ॥ ८६ ॥ षड्प्रमाणानि ॥ ८७ ॥ शमानादिषट्कं

॥ श्रीवि ॥
॥ २ ॥

॥ ८८ ॥ सप्तावस्थाः ॥ ८९ ॥ सप्तचैतन्यानि ॥ ९० ॥ भूगदिसप्तकं ॥ ९१ ॥ अतलादिसप्तकं ॥ ९२ ॥
सप्तभूमिकाः ॥ ९३ ॥ पृथ्वीकं ॥ ९४ ॥ पृथ्वीकं ॥ ९५ ॥ अष्टांगानि ॥ ९६ ॥ आष्टांगं ॥ ९७ ॥ नव
विधसंसारः ॥ ९८ ॥ देवतापंचदशकं ॥ ९९ ॥ अष्टादियंच ॥ १०० ॥ रागादिषोडशकं ॥ १०१ ॥
षोडशकंलिंगं ॥ १०२ ॥ सप्तरशकंलिंगं ॥ १०३ ॥ नवदशकंलिंगं ॥ १०४ ॥ चतुर्विंशतितत्वा
नि ॥ १०५ ॥ षट्त्रिंशतितत्वा ॥ १०६ ॥ षट्सप्ततितत्वा ॥ १०७ ॥ परमहंससंन्यासद्वयं ॥ १०८ ॥
विद्यासंन्यासद्वयं ॥ १०९ ॥ निग्रहद्वयं ॥ ११० ॥ अहंकारद्वयं ॥ १११ ॥ आनंदत्रयं ॥ ११२ ॥ क
र्मत्रयं ॥ ११३ ॥ जाग्रद्वयं ॥ ११४ ॥ स्वप्नत्रयं ॥ ११५ ॥ सुषुप्तित्रयं ॥ ११६ ॥ आत्मत्रयं ॥ ११७ ॥ सं
न्यासचतुष्टयं ॥ ११८ ॥ भूमिकाच ॥ ११९ ॥ मुक्तिच ॥ १२० ॥ अजिह्वादिषट्कं ॥ १२१ ॥ मौ
न्यादिसप्तकं ॥ १२२ ॥ नाडिकादशकं ॥ १२३ ॥ नाडिदेवताद ॥ १२४ ॥ अष्टांतरंगमहा ॥ १२५ ॥
षड्वहिरमरा ॥ १२६ ॥ अष्टमूर्तिमरा ॥ १२७ ॥ अष्टपाशा ॥ १२८ ॥ सप्तधातव ॥ १२९ ॥ स
प्तव्यसनानि ॥ १३० ॥ षड्भुजा ॥ १३१ ॥ पंचक्लेशा ॥ १३२ ॥ आध्यात्मिकतापद्वयं ॥ १३३ ॥

॥ रामः ॥
॥ २ ॥

स्वर्गलोकतापत्रयं ॥ १३४ ॥ पंचसप्ततिर्गुणाः ॥ १३५ ॥ रूपषट्कं ॥ १३६ ॥ स्थितिचतुष्ट
यं ॥ १३७ ॥ शब्दद्वयं ॥ १३८ ॥ रसषट्कं ॥ १३९ ॥ गंधद्वयं ॥ १४० ॥ नववर्णाः ॥ १४१ ॥ ऐश्वर्यादि
षट्कं ॥ १४२ ॥ उत्पत्त्यादिषट्कं ॥ १४३ ॥ नादादित्रयं ॥ १४४ ॥ इत्येताः संज्ञाः ॥ १४५ ॥
शास्त्रज्ञैरुदाहृताः ॥ एताः प्रत्येकं निरूप्यंते स रसज्ञा मनिर्वचनीयं त्रिगुणा
त्मकं ज्ञानविरोधि अहमज्ञः मोहित इत्यनुभवबलात्भावत्वेन व्यपदेशरूपमज्ञानं
मूलकारणत्वात् सत्त्वरजस्तमोगुणानां साम्यावस्थारूपत्वाच्च मूलप्रकृतिः प्रलया
वस्था अव्यक्तं अव्याकृतं महासुषुप्तिः कूटबन्निर्विकारेण तिष्ठतीति कूटस्थं ज्ञानं वि
ज्ञानभरतीत्यक्षरमिति व्यपदिश्यते स्थूलसूक्ष्मकारणाय पंचानां समष्टिः महाप्रपं
चो वा सप्रपंच आंतरप्रपंच इति प्रपंचद्वयं ॥ १४६ ॥ पृथिव्यादिपंचभूततत्त्वान्यवस्थां इत
दंतर्भूतोपर्युपरिविद्यमानभूर्भुवः स्वर्महर्जनस्तपः सत्यनामका धो धो विद्यमाना
तलवितलसुतलतलातल महातल रसातल पालनामकचतुर्दशभुवनतन्निष्ठ

॥ श्रीवे ॥

॥ ३ ॥

जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जचतुर्विधभूतयामसमुदायः यथायोग्यं विविधनामरूप
गुणाधर्मशक्ताश्रयेवास्यपुपंचः ॥ १ ॥ अन्नमयादिपंचकोशशरीरादिव्यास्तीत्या
दिषड्विकारत्वध्वासादिषट्कोशिकाशनापिपासादिषडूर्मिश्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियपंच
चक्रवागादिकर्मेन्द्रियपंचकंपाणादिवायुपंचकमनआशयंतःकरणाचतुष्टयसंका
ल्याशयंतःकरणावृत्त्यवस्थात्रयतद्यापारतरभिमानिविभक्तैजसप्राज्ञसमाधिम्
रुक्किरणावयकामक्रोधाद्यरिषड्वर्गसाधनचतुष्टयसात्विकादिगुणावयसुखडास्व
ज्ञानाः ज्ञानपंचकैश्वर्येयादिचतुष्टययमाद्यष्टांगप्रत्यक्ष्यादिप्रमाराचतुष्टयरो
गारोग्यादिसमुदायः यथायोग्यं विविधनामरूपगुणाधर्मशक्ताश्रयान्तरूपपंच
इतिविवेकैः समस्यज्ञानं व्यस्यज्ञानमित्यज्ञानद्वयं ॥ २ ॥ अज्ञानस्य समस्यभिप्रायेणो
क्तव्यपरेशः व्यस्यभिप्रायेणानानात्वव्यपरेशः समस्यज्ञानमीश्वरोपाधिः ३
कृष्टोपाधितपाविशुद्धसत्वप्रधानस्वरूपामायाअखिलकारणात्वात्कारणाशरीरं

॥ रामः ॥

॥ ३ ॥

आनंरूपपुरत्वात्कोशवदात्मन आद्यादकत्वाच्चानंरमयकोशः सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः
अतएवव्यष्टिस्थूलसूक्ष्मशरीरलयस्थानमितिचोच्यतेसमष्टिसूक्ष्मशरीरं व्यष्टिः
सूक्ष्मशरीरमिति सूक्ष्मशरीरद्वयं ॥ ३ ॥ अखिलं सूक्ष्मशरीरमेकबुद्धिविषयत्वेनव
नवज्जलाशयवदासमष्टिः अनेकबुद्धिविषयतपावृक्षवज्जलवदाव्यष्टिश्चभवति
अखिलसूक्ष्मशरीरं हिरण्यगर्भोपाधिः विज्ञानमयादिकोशत्रयं जागृदासनामप्र
त्वात्त्वप्रः अतएवसमष्टिस्थूलपुपंचलयस्थानमितिचोच्यतेअखिलसूक्ष्मशरी
रं अनेकबुद्धिविषयत्वात्स्थूलपुपंचापेक्षयासूक्ष्मत्वाच्चव्यष्टिसूक्ष्मशरीरं तैजसो
पाधिः विज्ञानमयादिकोशत्रयं जागृदासमयत्वात्त्वप्रः अतएवव्यष्टिस्थूलपुपंच
लयस्थानमितिचोच्यतेसमष्टिस्थूलशरीरं व्यष्टिस्थूलशरीरमितिस्थूलशरीर
द्वयं ॥ ४ ॥ जरायुजांडजस्वेदजोद्भिजाख्यंचतुर्विधंसकलंस्थूलशरीरंव नवज्जलाशयव
दासकबुद्धिविषयत्वात्सूक्ष्मशरीरापेक्षयास्थूलत्वाच्चसमष्टिस्थूलशरीरं विराडुपा

॥ श्रीवे ॥
॥ ४ ॥

धिः अन्नविकारत्वात्कोशवदात्मन आहारकत्वाच्चान्नमयकोशः स्थूलभोगाय तनत्वा
जायदिति चोच्यते पूर्वोक्तं चतुर्विधस्थूलशरीरं सकलं दृश्यं जलवद्वा अनेकबुद्धिविष
यतया सूक्ष्मशरीरापेक्षया स्थूलतया च व्यष्टिस्थूलशरीरं विश्वोपाधिः अन्नविकार
त्वादेतौरेवात्मनः कोशवदाहारकत्वाच्चान्नमयः कोशः स्थूलभोगाय तनत्वा जायदि
ति चोच्यते ॥ ४ ॥ आवरणाशक्तिर्विशेषशक्तिरिति शक्ति इयं ॥ ५ ॥ अंतर्दृश्ययोर्भे
दं वहिःश्रवणसर्गयोर्भेदं वा स्वात्मावलोकयितुं बुद्धिं अखंडसच्चिदानंदस्वरूपं वा
आवृणोतीत्यावरणाशक्तिः ॥ १ ॥ विविधस्वरूपेणाभवनं विशेषशक्तिः ॥ २ ॥ अनर्थ
निवृत्तिरानंदवाप्तिश्चेति निःश्रेयसद्वयं ॥ ६ ॥ प्रमाणागतसंशयः प्रमेयगतसंशय
श्चेति संशय इयं ॥ ७ ॥ तथा हि श्रुतिभिः कर्मबोध्यते इति सिद्धब्रह्मप्रतिपाद्यते इत्येवं
रूपाचित्तवृत्तिः प्रमाणागतसंशयः ॥ १ ॥ ब्रह्मजगत्कारणं तत्प्रधानादिकमित्येवं रू
पाचित्तवृत्तिः प्रमेयगतसंशयः ॥ २ ॥ प्रमाणागता संभावना प्रमेयगता संभावनेत्य

॥ रामः ॥
॥ ४ ॥

संभावना इयं ॥ ब्रह्मणाः सिद्धत्वात्पृथिव्यादिवत्प्रमाणांतरगम्यत्वेन श्रुतिः सिद्धब्र
ह्मप्रतिपादिका कथं भवेत् फलाभावान्न भवत्येवेति निश्चयात्मिका चित्तवृत्तिः प्रमा
णागता संभावना ॥ १ ॥ ब्रह्मणो जगद्विलक्षणात्वेन स्थितत्वात् जगत्कारणात्वं कथं सं
भवति न संभवत्येवेति निश्चयात्मिका चित्तवृत्तिः प्रमेयगता संभावना ॥ २ ॥ प्रमाणा
गतविपरीतभावना प्रमेयगतविपरीतभावनेति विपरीतभावना इयं ॥ ३ ॥ ब्रह्मणाः
सिद्धत्वेन श्रुतीनां तत्प्रतिपादकत्वेन निष्कलत्वप्रसंगात् श्रुतयः कर्मपरस्येति निश्च
यः प्रमाणागतविपरीतभावना ॥ ४ ॥ तंतुपटयोः कार्यकारणयोः सारूप्यं दृश्यते अतः
जगद्ब्रह्मणोः सारूप्याभावाज्जगत्कारणं प्रधानादिकमेवेति निश्चयः प्रमेयगतविपरी
तभावना ॥ ५ ॥ एवमांतरे तथा हि जगदंतः पाति निमयि जगद्विलक्षणा ब्रह्मत्वमस्ति वा न
वेति प्रत्यगात्मविषयकः संशयः ॥ १ ॥ कर्तृत्वाद्यनेकधर्मविशिष्टस्य ममाकर्तृत्वस्य
स्वरूपं कथं भवेत् न भवत्येवेति निश्चयात्मिका चित्तवृत्तिः प्रत्यगात्मविषयका संभाव

॥ श्रीवे ॥
॥ ५ ॥

ना ॥ १ ॥ ययकर्तृहंतर्हिकथंममशास्त्रैत्वयाकर्मकर्तव्यमितिकर्मोपदेशः। अतःकर्तृतिनि
श्रयात्मिकाचित्तवृत्तिः प्रत्यग्विषयिणी विपरीतभावनास्थितप्रज्ञास्थितप्रज्ञेतिप्रज्ञा
द्वयं ॥ ११ ॥ संप्रज्ञातसमाधिः संप्रज्ञातसमाधिश्चेतिसमाधिद्वयं ॥ १२ ॥ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म
समष्टिस्थूलसूक्ष्मकारणशरीरोपाधितया विराडहिरण्यगर्भइश्वर इति चोच्यते स्म
तदेव ब्रह्मत्रयं ॥ १३ ॥ ब्रह्मइश्वरः साक्षी परमात्मा कूटस्थः अक्षरं जगदधिष्ठानं जगन्निषेधा
वधिभूतं च व्यवहरीयते ब्रह्मत्वात् ब्रह्मत्वात् ब्रह्मत्वं व्यापकत्वं ब्रह्मत्वं शरीरवृत्त्यादि
हेतुत्वमिति विवेकः समष्टिस्थूलशरीरोपाधिचेतनं विविधं राजमानत्वादिरादृविश्वे
षु समस्तेषु नरेषु ह्यमित्यभिमानित्वाद्देवानरः विशेषेण भासमानत्वाद्देराज इति च व्यव
पदिश्यते समष्टिस्थूलशरीरोपाधिकचेतनं ज्ञानशक्तिमत्त्वादिरण्यगर्भः मणिसूत्र
वत्समस्तपुष्पं चानुस्यूतत्वात् सूत्रात्माक्रियाशक्तिमत्त्वात्पारा इति च व्यवपदिश्यते
समस्तज्ञानोपाधिकचेतनं समस्तप्राणिनियामकत्वाद्दीश्वरः समस्तप्राणिरुद

॥ रामः ॥
॥ ५ ॥

यनिष्ठत्वे सति समस्तप्राणिकर्मप्रेरकत्वाद्देतयामीनामरूपरहितत्वादव्याकृतः सका
लाज्ञानतत्कार्यावभासकत्वाज्जगत्कारणं केनापि प्रमाणेन न व्यज्यत इत्यव्यक्तमिति
च व्यवपदिश्यते स्म कस्य प्रत्यगात्मा व्यष्टिस्थूलसूक्ष्मकारणशरीरोपाधिकत्वेन विश्व
स्तेजसः प्राज्ञ इति च व्यवपदिश्यते स्म तदेव जीवत्रयमिति व्यवहारः ॥ १३ ॥ प्रत्यगात्मा श
रीरत्रयाधिष्ठानं जीवसाक्षी कूटस्थः नक्षरतीत्यक्षरः चित्चेतनं चित्तिरिति पर्यायः प्रा
तिलोम्येनां च तीति प्रत्यक्तथा हि प्रातिलोम्येनानृतजडदुःखात्मकाहंकारादिभ्यो विल
क्षणत्वेन सच्चिदानंदरूपकतया भंचति प्रकाशत इति प्रत्यक्तथा चाहंकारो नात्मा
देहो नात्मा इंद्रियाणि नात्मान इत्येवं निष्कृष्टाहंकारादिचेतनं प्रत्यगित्यर्थः शरीरद्व
योपादानं च ॥ अज्ञानकल्पनाधिष्ठानत्वात् शरीरत्रयाधिष्ठानं स्वाध्यस्तान्पदार्थान्
साक्षित्वेति व्यवधानं विना अपरोक्षेणोक्षते प्रकाशयतीति साक्षी कूटवन्निर्विकार
रेणातिष्ठतीति कूटस्थः इति विवेकः व्यष्टिस्थूलशरीरोपाधिकजात्मा स्थूलसूक्ष्म

॥ श्रीवे ॥
॥ ६ ॥

कारणशरीरादिसमस्ताभिमानित्वादिभ्यः सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्य स्थूलशरीरपविष्ट
त्वाच्चविश्वः समस्त व्यवहारकृतकत्वाच्चावहारिकः चिद्वद्वभासमानत्वे सति चिद्वशरा
रहितत्वाच्चिदभास इति व्यपदिश्यते व्यष्टिः सूक्ष्मशरीरोपाधिक आत्मा तेजो मयांतः कर
णवृत्तिविशिष्टत्वात्तेजसि वासनायां अहं ममाभिमानितयानुत्प्राभवतीति व्युत्पत्तेश्च तेज
सः प्रतीतिकालमात्रे विद्यमानत्वात् प्रातिभासिकः अज्ञानकार्यनिज्ञाशक्तिकल्पितत्वात् स्व
प्रकल्पित इति व्यपदिश्यते व्यष्ट्यज्ञानोपाधिक आत्मा शरीरद्वयोपाशनव्यष्ट्यज्ञानतत्का
र्यविभासकत्वादस्यैषोपाधितया अनतिप्रकाशकत्वात् यज्ञारूपचैतन्य प्रधानपुरुषत्वा
च्च प्राप्तः अवस्थात्रयानुस्यूततया विद्यमानत्वात् पारमार्थिकः अविद्याहंकारदेहाद्युपाधि
परिधिन्त्रत्वेन भासमानत्वात् तद्विधिन्त्र इति व्यपदिश्यते स्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणि शरीत्र
यं ॥ १४ ॥ जायत्वप्रसुप्तवस्था इत्यवस्थात्रयं ॥ १५ ॥ मनोवाक्कायानि त्रिविधकारणानि
॥ १६ ॥ पुराणपापमिश्रकर्मणि कर्मत्रयं ॥ १७ ॥ पुराणोत्कर्षपुराणमध्यमपुराणसामान्यानी
ति पुराणकर्मत्रयं ॥ १८ ॥ पुराणोत्कर्षरूपकर्मणाः हिरण्यगर्भशरीरप्राप्तिः फलं पुराणमध्य

॥ रामः ॥
॥ ६ ॥

मरूपकर्मणाः इडादिशरीरप्राप्तिः फलं पुराणसामान्यरूपकर्मणाः यक्षरक्षादिशरीरप्राप्तिः
फलं पापोत्कर्षपापमध्यमपापसामान्यानीति पापकर्मत्रयं ॥ १९ ॥ पापोत्कर्षस्य परताप
करगुह्यगुल्मवृश्चिकपृकवनमक्षिकादिशरीरप्राप्तिः फलं पापमध्यमस्य आमुषनसन
रिकेन महिष्यश्वगर्भादिशरीरप्राप्तिः फलं पापसामान्यस्य गोगजाश्वत्थनूलस्यादि
शरीरप्राप्तिः फलं मिश्रोत्कर्षमिश्रमध्यममिश्रसामान्यानीति मिश्रकर्मत्रयं ॥ २० ॥ मिश्रो
त्कर्षस्य निष्कामकर्मजिज्ञासादिनिर्विकल्पकसमाधिपर्यंतयोग्यशरीरप्राप्तिः फलं मि
श्रमध्यमस्य स्वाश्रमाचितकाम्यकर्मयोग्यशरीरप्राप्तिः फलं मिश्रसामान्यस्य चंडाल
व्याधादिशरीरप्राप्तिः फलं मनोवाक्कायभेदेन कामादिषेरितमनोवाक्कायकृतकर्मो
त्कर्षादिभेदेन कर्मतत्फलंचानेकविधमिति ज्ञातव्यं इच्छापारध्वं परेच्छापारध्वमनिच्छा
पारध्वमिति पारध्वत्रयं ॥ २१ ॥ भूतपतिबंधो वर्तमानपतिबंध आगामिपतिबंधश्चेति
ज्ञानपतिबंधकपतिबंधत्रयं ॥ २२ ॥ अवगमननादिकाले सर्वजडवस्तुसाक्षात्कर्मभू
तपतिबंधः ॥ २३ ॥ पापकर्मजनितः कार्योन्नेय एकस्मिन्पुरुषे दयाविश्वासादिरुदासक्ति

॥ श्री ॥
॥ ७ ॥

जनकोयः प्रारब्धशेषः स आगामिपुतिबंधः स तु जडभरतादिषु पक्षिद्वयः संयोगं समवाय
जातादात्म्यमिति संबंधत्रयं ॥ २३ ॥ अथवा कार्यकारणभावः विषयिभावः आधाराधेय
भावश्चेति संबंधत्रयं ॥ २३ ॥ अथवा पदयोः सामानाधिकरण्यं पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभा
वः प्रत्यगात्मत्वक्षणाद्योर्लक्ष्यलक्षणाभावश्चेति संबंधत्रयं ॥ २३ ॥ लक्षणांतत्वमस्यादिवा
क्यमित्यर्थः आध्यामिकं आधिभौतिकं अधिदैविकं चेति त्रयं ॥ २४ ॥ अध्यात्ममधिभू
तमधिदैवतमित्यध्यात्मादित्रयं ॥ २५ ॥ आरंभपरिणामविवर्तः कारणाच्चयं ॥ २६ ॥ सत्त्वं
रजस्तमांसीति गुणाच्चयं ॥ २७ ॥ भूतभविष्यवर्तमानकालाः कालत्रयं ॥ २८ ॥ ब्रह्मविष्णुम
हेश्वराः मूर्तित्रयं ॥ २९ ॥ ज्ञाता ज्ञानं ज्ञेयमिति ज्ञात्रादित्रयं ॥ ३० ॥ एतदेव त्रिपुटीत्युच्यते
त्रयाणां पुटानां प्रकाराणां ज्ञात्रादीनां समाहारस्त्रिपुटीत्यर्थः स्थूलपुष्पं सूक्ष्मपुष्पं च
कारणपुष्पं च चेति पुष्पत्रयं ॥ ३१ ॥ पातालमर्त्यस्वर्गाः लोकत्रयं ॥ ३२ ॥ एतदेव जगत्रय
मिति चोच्यते संशया संभावना विपरीतभावनाः ज्ञानपुतिबंधकत्रयं ॥ ३३ ॥ लोकवा
सना देहवासना शास्त्रवासना चेति वासनात्रयं ॥ ३४ ॥ श्रवणमनननिध्यासनानि श्रव

॥ रामः ॥
॥ ७ ॥

णादित्रयं ॥ ३५ ॥ सर्वसंशयनिवर्तकं श्रवणं १ मननमसंभावनानिवर्तकं २ निदिध्या
सनं तु विपरीतभावनानिवर्तकमिति विवेकः ज्ञानं वैराग्यमुपरतिश्चेति ज्ञानादित्रयं
॥ ३६ ॥ हेतुस्वरूपकार्याणि हेत्वादित्रयं ॥ ३७ ॥ ज्ञानस्य हेतुः श्रवणादित्रयं अहं देहं द्रिया
द्यतिरिक्तः साक्षी प्रतीयमानपुष्पं चोप्यसत्य इति दृढनिश्चयो ज्ञानस्य स्वरूपं भवति निश्च
यस्य दाह्यं नाम संशयादि राहित्यं अनात्मत्वात्मत्वबुद्धिः भावो ज्ञानस्य कार्यमिति वि
वेकः वैराग्यस्य हेतुर्विषयेषु दोषे दृष्टिः वांताशनवद्धेयता बुद्धिः स्वरूपं पुनराशाभावः
कार्यमिति विभावनीयं उपरते हेतुर्यमनियमादिः चित्तनिरोधः स्वरूपं सर्वव्यवहार
नाशः कार्यमिति हेतुस्वरूपकार्याणि ज्ञानवैराग्योपरतीनां विज्ञेयानि वैराग्यस्याव
धिर्वृत्त्यलोकनगणकारः अज्ञानकाले देहादात्मत्वविषयिणी दृढबुद्धिर्यथा तथा
तद्वृत्तीति पूर्वकमहंबुद्धेति दृढनिश्चयः बोधस्यावधिः सुषुप्तिवत्समस्तवस्तुविस्म
तिरूपरतेरवधिरिति विज्ञेयं पाणानि यक्षोपापारे च कुंभकाः पाणायामत्रयं ॥
३८ ॥ नेत्रधर्मध्यानाद्यपदुच्चायां ध्यादित्रयं ॥ ३९ ॥ सहजतादात्म्यं कर्मजतादात्म्यं भांति

॥ श्री ॥

॥ ८ ॥

जन्यतादात्म्यमिति अहंकारस्य सचित्तत्वायादेहसाक्षीभित्तादात्म्यत्रयं ॥ ४० ॥ पुत्रैषणावितैष
णात्नोकेषणाचेत्येषणात्रयं ॥ ४१ ॥ एषणा अभिमानः सुपुत्रिर्मुखासमाधयं सुपुत्र्यादित्रयं
॥ ४२ ॥ विषयाशक्तिः १ प्रज्ञामांघ्रं २ कुतर्कः ३ विपर्ययदुराग्रह ४ श्रेतिज्ञानेवर्तमानपतिव
धकचतुष्टयं ॥ ४३ ॥ विषयेरुडासक्तिर्विषयाशक्तिः १ बोधितेस्यार्थस्य बुद्ध्या अग्रहणं प्रज्ञा
मांघ्रं १ प्रतिपादितस्यार्थस्य विपरीतग्रहणं कुतर्कः २ अहंश्रोत्रियः पंडितोहं विरक्तोहमि
तिदेहं द्रियादावात्मत्वबुद्धिर्विपर्ययदुराग्रहः ४ शमादिषट्केण विषयासक्तौर्नवृत्तिः श्र
वणेन प्रज्ञामांघ्रस्य मननेन कुतर्कस्य निश्चयासनेन विपर्ययदुराग्रहस्येति विवेकः ध
र्मार्थिकाममोक्षाः पुरुषार्थचतुष्टयं ॥ ४४ ॥ जातिगुणक्रियासं वंधाः शब्दवृत्तिनिमित्त
चतुष्टयं ॥ ४५ ॥ शब्दप्रवृत्तिनिमित्तानां तेषां ब्रह्मण्यसत्त्वेन तस्मिन् शब्दाप्रवृत्तिरिति विभा
वनीयं ब्रह्मक्षत्रियवैश्यशूद्रा इति वर्गचतुष्टयं ॥ ४६ ॥ ब्रह्मचर्याश्रमः गृहस्थाश्रमः वान
प्रस्थ्याश्रमः यत्याश्रमश्चेत्याश्रमचतुष्टयं ॥ ४७ ॥ नित्यानित्यवस्तुविवेकः इहामुत्रार्थाफ
लभोगाविरागः समादिषट्कसं पत्तिमुमुक्षुत्वं चेति साधनचतुष्टयं ॥ ४८ ॥ विषयप्रवृत्ति
जनसंबंधाधिकारिणाः अनुबंधचतुष्टयं ॥ ४९ ॥ मनोबुद्धहंकारचितान्यंतः कारणचतु

प्र

॥ रामः ॥

॥ ८ ॥

परिण

॥ ५२ ॥

ष्टयं ॥ ५० ॥ विषयप्रयोजनसंबंधाधिकारिणाः अनुबंधचतुष्टयं ॥ ४९ ॥ मनोबुद्धहंकारचितान्यंतः कारणचतुष्टयं ॥ ५१ ॥ संकल्याध्यवसायाभिमानानुसंधानानिसंकल्यादिचतुष्टयं
॥ ५२ ॥ संकल्पवृत्तिरूपेण परिणतमंतकरणं मनः मननात्मकं वा मनः संकल्पवृत्तिहेतुर्वा
मनः १ निश्चयाख्य वृत्तिरूपेण तमंतः करणं बुद्धिः निश्चयात्मिका वा बुद्धिः निश्चयहेतुर्वा
बुद्धिः २ अभिमानवृत्तिरूपेण परिणतांतः करणमहंकारः अभिमानात्मको वा अभिमान
करणो वा ३ पूर्वोत्तरानुसंधानरूपवृत्तिमदंतः करणं चित्तं अनुसंधानात्मकं वा अनुसंधान
करणं वा ४ मृग्यजुःसामाथर्वणवेदाः वेदचतुष्टयं ॥ ५३ ॥ पत्यश्चनुमानोपमानशब्दां पुमारा
चतुष्टयं लयविशेषकषायरसास्वादसमाधिविघ्नचतुष्टयं ॥ ५४ ॥ मैत्रीकरुणा मुदितो
पेक्षामैत्र्यादिचतुष्टयं ॥ ५५ ॥ जरायुजांडजस्वेदजोद्विजानिभूतगामचतुष्टयं ॥ ५६ ॥ ब्रह्म
विहरवरीषोवारिष्ठा इति बुधविदादिचतुष्टयं ॥ ५७ ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञान
मयानंदमयाः पंचकोशाः श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणां विज्ञानेन्द्रियपंचकं ॥ ५८ ॥ शब्दस्य
शरूपरसगंधाः शब्दादिपंचकं ॥ ५९ ॥ वाक्याणि पादपायूपस्थाः कर्मेन्द्रियपंचकं ॥ ६० ॥
वचनादानगमनविसर्गनिंदाः वचनादिपंचकं ॥ ६१ ॥ प्राणापानव्यानोदानसमानाः पंचजा

॥ श्री ॥

॥ ८ ॥

रणाः ॥ ६३ ॥ नागकूर्महकारदेवदत्तधनं जयाः पंचोपवायवः ॥ ६४ ॥ नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्ति
त्रकाम्पनिषिद्धानिकर्मपंचकं ॥ ६५ ॥ नित्यानि अकरणोपत्यवायसाधनानि संध्यावंदना
दीनि १ नैमित्तिकानि पुत्रजन्माद्यनुबंधानि जातेष्टयादीनि २ प्रायश्चित्तानि पापक्षय
साधनानि कृच्छ्रां जायगादीनि ३ काम्यानि स्वर्गादीष्टसाधनानि ज्योतिषोमादीनि ४
निषिद्धानि नरकाद्यनिष्टसाधनानि ब्रह्महत्यादीनीतिविवेकः ५ शब्दतन्मात्रस्य शतित्वा
त्ररूपतन्मात्रसतन्मात्रगंधतन्मात्राणिसूक्ष्मभूतानि पंच ॥ ६६ ॥ पंचीकृतानि पृथिव्य
प्रेजोवाय्वाकाशानि पंचस्थूलभूतानि ॥ ६७ ॥ अहिंसा सत्या ॥ स्तेय ब्रह्मचर्या परिग्रहाः
पंचयमाः ॥ ६८ ॥ शौच संतोष तपः स्वाध्यापे श्वरपणिधानानि पंचनियमाः ॥ ६९ ॥ शि
ष्टं मूढं विशिष्टं एकाग्रं निरूढं मितियं च भूमयं ॥ ७० ॥ आसुरसंघं द्यौकशास्त्रदेहवा
सना सुवर्तमानं चित्रं शिष्टभूमिका १ निजातं डादिगलं चित्रं मूढभूमिका २ कदाचिद्भ्या
नयुक्तं चित्रं शिष्टादिशिष्टतया विशिष्टभूमिका ३ तत्र शिष्टमूढयोः समाधित्वशंकै
वनास्ति विशिष्टे तु समाधित्वशंका तदितरतर्भूमिद्वयं समाधिः एकाग्रं मनसि संभूत

॥ रामः ॥

॥ ८ ॥

मथं पयोतयति क्षिरा गोति च केशान् कर्मबंधनानि श्रथपतिनिरोधमभिमुखीकरोत
तिसंप्रज्ञातो योगः एकाग्रभूमिका ४ सर्वदृष्टिनिरोधरूपा १ संप्रज्ञातसमाधिः निरूढ
भूमिका ५ नित्यपल्लयः आवांतरपल्लयः २ दैनंदिनपल्लयः ३ ब्रह्मपल्लयः ४ आत्यंतिकप
ल्लयश्चेति पंचपल्लयाः ॥ ७१ ॥ प्राणिनां सुषुप्तिः नित्यपल्लयः १ चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्म
णो दिनमुच्यते इति ब्रह्मण एकस्मिन् नहनि चतुर्दशमनूनां चतुर्दशं दशानां चाधियत्ये
एकस्यापगते अन्यस्य प्राप्ते सति आधिपत्यानुकूलपर्यन्तं तस्मिन् समये चतुर्दशावांतर
पल्लया इत्युच्यंते ते प्राणैर्मित्तिकपल्लय इति संज्ञा मन्वंतरपल्लय इति च १ एतेषु युगप
ल्लयानां मंतर्भाविः २ ब्रह्मणः सुषुप्तिः दैनंदिनपल्लयः ३ ब्रह्मणो नाशावस्था ब्रह्मपल्लयः
४ तदानीमाकाशादिपंचरहितं सद्ज्ञानमात्रं वर्तते ब्रह्मपल्लयस्य महापल्लय इति
संज्ञा प्राकृतपल्लयः सुषुप्तिरिति च ४ मुक्त्यवस्था आत्यंतिकपल्लयः ५ तत्समये अज्ञा
नस्य सर्वात्मना अभावः इति पंचपल्लयाः ॥ ७२ ॥ जीवात्मा परमेश्वरक्षिन्नः १ आत्मनिष्ठ
तीयमानं कर्तृत्वादिवस्तवं २ शरीरजयावद्विनात्मा संगी ३ जगत्कारणत्वेन ब्रह्मणो

॥ श्री ॥
॥ १० ॥

विकारित्वं ४ कारणादि त्रयस्य पंचस्य सत्यत्वमिति पंचभूमाः ५ विंवपति विंवदृष्ट्यां तेन भेदधूमो
निवर्तनीय १ स्फुटिकनोहितदृष्ट्यां तेन पारमार्थिककर्तृत्वधूमो निवर्तनीयः २ घटाकाशदृष्ट्यां ते
न संगीतिधूमो निवर्तनीयः ३ रजुसर्पदृष्ट्यां तेन जगत्कारणो ब्रह्मणो विकारित्वधूमो निवर्तनी
यः ४ स्वर्गादि कल्लोहस्वप्नादिदृष्ट्यां तेन कारणाभिन्नत्वेन प्रतीयमानपंचस्य सत्यत्वध
ूमो निवर्तनीयः ५ इति पंचधूमनिवर्तकदृष्ट्यां तपंचक ॥ १३ ॥ ब्रह्मणि जगत्प्रतीत्या प्रतीय
तस्य ब्रह्मकौ रजतं रज्जौ सर्पः स्थारणौ पुरुषः गगने नीलतादि मरीचिकायां जलमिति
दृष्ट्यां तपंचक ॥ १४ ॥ आत्मस्यातिरसत्स्यातिरस्यातिरन्यथास्यातिरनिर्वचनीयस्या
तिश्चेति पंचस्यातयः ॥ १५ ॥ एकरसवस्तुमात्रत्वेन क्लृप्तस्य तदाकारवृत्तिविशेषावस्था
नं संप्रज्ञातसमाधिः सच सविकल्पक इति चोच्यते सच पुनः दृष्ट्यानुविद्धः शब्दानुवि
द्धश्चेति द्विविधः दृष्टमिश्रो दृष्ट्यानुविद्धः १ शब्दमिश्रः २ शब्दानुविद्ध इति विवेकः
इति मपि अखंडैकरसमात्रत्वेनोपसंख्य इति म तश्चित्तस्य यत्नपूर्वकं वस्तुमात्र
त्वेनावस्थानं असंप्रज्ञातः समाधिः स एव निर्विकल्पक इति च गीयते दृष्ट्यानुविद्ध

॥ रामः ॥
॥ १० ॥

शब्दानुविद्धनिर्विकल्पकसमाधय एव वा त्याग्यंतरभेदेन षट्समाधय इति व्यवहियंते ॥ १६ ॥
कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्याणि अरिषड्वर्गः ॥ १७ ॥ अस्ति जायते वर्धते विपरिरामते
अपशीयते नश्यतीति षट् भावविकाराः ॥ १८ ॥ त्वग्राससधिरमेहो मज्जास्थीनिषट्कौशि
काः ॥ १९ ॥ जसमरणाक्षुत्पिपासाशोकमोहाः षड्वर्ग्यः ॥ २० ॥ उपक्रमोपसंहारावभ्या
सो पूर्वताफलं अर्थवारोपपत्तीचलिंगं तात्पर्यनिर्णय इति षड्विधलिंगानि ॥ २१ ॥ उप
क्रमोपसंहारावेकं लिंगं अद्वितीयात्मप्रतिपादकत्वात्सद्वेः पूर्वनामरूपरहितं सत्ता
मात्रमिदं जगदिति छांदोग्येष्वष्टपादकप्रकरणे स देवसोम्येदमग्रासीदिति श्रुत्या
प्रतिपादनमुपक्रमः प्रतीयमानं सर्वमिदं जगत्पूर्वोक्तसत्स्वरूपमेव नान्यदिति ऐतदा
त्ममिदं सर्वमिति श्रुत्यांते प्रतिपादनमुपसंहारः १ प्रकरणाप्रतिपाद्यस्य तन्मध्ये तत्त्वमसी
ति नवशब्दाकोपदेशेन प्रतिपादनमभ्यासः २ प्रमाणानां मध्ये लक्षणायातं त्वोपनि
षदंपुरुषं पृच्छामीत्युपनिषत्प्रमाणेन गम्य आत्माने तरेणेति विवेकः अपूर्वताभ्या
रब्धस्य पर्यंतं देहं दियारौ मिथ्या प्रतीतिः पारब्धस्य निःशेषनाशेनाशेनाशे तदप्रतीति

॥ श्री ॥

॥ ११ ॥

पूर्वकं अद्वितीयात्मस्वरूपेणावस्थानस्याचार्यवासुरुषो वेदतस्य तावदेव चिरं यावत्
न विमोक्षेऽथ संपत्स्य इत्यादिश्रुत्या प्रतिपादनं फलं ४ प्रकरण प्रतिपाद्यस्योततमादे
शम प्राप्स्योपेनाश्रुतं भवत्यमतमविज्ञातं विज्ञातमित्यादिश्रुत्या प्रशंसनमर्थवा
दः स्वार्थे तात्पर्याभावात् ५ यथामज्जन्यघटशरावारीनां मृदभिन्नत्वं स्वर्गजिन्यकट
कमुकुयदीनां स्वर्गाभिन्नत्वं तथा कारणजन्यजगतः कारणभिन्नत्वमिति वाचारेभ
णामित्यादिश्रुत्या प्रतिपादिता युक्तिरूपपत्तिः ६ शिशुत्ववात्यपोवनकौमारतारु
ण्यवार्द्धिक्यानि षडवस्थाः ॥ ८ ॥ पूर्वमीमांसोत्तरमीमांसाशब्दतर्कसारव्ययोगाः ष
डशास्त्राणि ॥ ८ ॥ आस्वलायेनापस्तंबवो धायनकात्यायनसत्यावाही वैखानसाः ष
डसूत्राणि ॥ ८ ॥ शिक्षाकल्पव्याकरणानिरुक्तज्योतिषदंडां सिषडंगानि ॥ ८ ॥
स्नानसंभ्राजपहोमदेवतार्चनातिथ्यवैश्वदेवाः षट्कर्माणि ॥ ८ ॥ पूर्वोक्तिप्रमाणाच्च
नुष्ठयमनुपलक्षिरन्यथानुपपत्तिरिति षट्प्रमाणानि ॥ ८ ॥ शमोदमनुपरतिस्तिती
क्षासमाधानं श्रद्धेति शमादिषट्कं ॥ ८ ॥ अज्ञानमावरणं विशेषः परोक्षमपरोक्षअन

॥ रामः ॥

॥ ११ ॥

र्थनिवृत्तिरानंदावाप्तिश्चेति सप्तावस्था ॥ ८ ॥ आवरणं द्विविधं न भातिकूटस्थ इत्यभा
नावरणं १ अतोऽभानातनास्तिकूटस्थ इत्यसदावरणमिति परोक्षज्ञानादसदावरणानि
वृत्तिः अपरोक्षज्ञानादभानावरणानिवृत्तिः ततो विशेषनिवृत्तिः अतोऽनर्थनिवृत्तिरानं
दावाप्तिश्च भवतीति विभावनीयं २ इमीश्वरचैतन्यं मेव च प्रमाता च प्रमाणं च प्रमे
यं च फलं तथा इति सप्तविधं प्रोक्तं भिद्यते व्यवहारत इति सप्तविधचैतन्यं ३ मापोया
धिविनिर्मुक्तं ४ इमित्यभिधीयते मायासंबंधतश्चेज्जीवोऽविद्यावशस्तथा अंतः
करणसंबंधात्प्रमातेत्यभिधीयते तथात इति संबंधात्प्रमाणमिति कथ्यते अज्ञातम
पि चैतन्यं प्रमेयमिति कथ्यते तथा ज्ञातं च चैतन्यं फलमित्यभिधीयते भूर्भुवः स्वर्महर्ज
नस्तपः सत्यमिति भूरादिसप्तकं ॥ ९ ॥ अतलं वितल सुतल तलातल महातल रसात
ल पाताला न्यतलादिसप्तकं ॥ ९ ॥ ज्ञानभूमिः शुभेच्छाख्यापथमासमुदाहृता १ वि
चारणाद्वितीया स्यात् तृतीया तनुमानसासत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्ततोऽसंस्कृतिनामे
कापराथभावनीषट्ठी सप्तमी नुर्यगास्मृतेति सप्तभूमिका ॥ ९ ॥ भूमिकानामचि

जीवने
तत्प

॥ श्री ॥

119211

तस्य अवस्था विशेषः अत्र भूमिका रतयं बुद्ध्या साधनमेव न तु बुद्ध्या कोद्यवंतर्भावः
भेदस्तत्त्वबुद्धेरिति वृत्तत्वात् तपश्चतुर्थभूमिकां प्रप्तः स बुद्ध्या विदित्युच्यते १ पंचमभूमौ निर्वि-
कल्यान्तज्ञानं स्वयमेव व्युत्तिष्ठतिसोयं योगी बुद्ध्या विद्वरः षष्ठमभूमौ पार्श्वस्थ बोधितो
व्युत्तिष्ठतिसोयं बुद्ध्या विद्वरीयान् इतरेतत्तद्भूमिद्वयं सुषुप्तिरिति चाभिधीयते असंप्रजात-
प्रतिपादकानियोगशास्त्राणि सप्तमभूमिकायां प्रयोगिन्येव पर्यवस्यंतिसोयमीदृशो
योगी व्युत्थानरहितः निर्विकल्पक समाधिस्थः परमहंसः सप्तमभूमौ बुद्ध्या विद्वर इति
उच्यते ४ ज्ञानेंद्रियाणि खलु यंच तथा पराणि कर्मेन्द्रियाणि मन आदि चतुष्टयं च प्राणा
दिपंचकमथो बिषदादिपंचकामश्च कर्मचतमः पुनरष्टधा पूरिति पूर्ववत्कं ॥ २४ ॥ कामा-
भिलाषः कर्मचतविधैतमः तूना ज्ञानं एतेषां युक्तकामिति संज्ञेति भावः भूमिरापो
नलो वायुः स्वं मनो बुद्धिरेव च अहंकार इतीयं मेभिन्ना प्रकृतिरष्टधेति प्रकृत्यष्टकं ॥
२५ ॥ यमभेनियमासनप्राणायामपत्याहारधारणा ध्यान समाधयः अष्टांगानि नि-
र्विकल्पक समाधेरिति केचित् ॥ २६ ॥ अस्मिन्पक्षे अष्टांगघटक समाधि शब्देन सविक-

॥ शम्भुः ॥

1192

तयकारव्यसंप्रज्ञातसमाधिरुच्यतेसंप्रज्ञातसमाधेरेतान्यष्टांगानीतिकेचित्तअस्मि
न्यक्षेअंगघटकसमाधिःसंप्रज्ञाताभिन्नइत्यंगीकर्तव्यंअंगांगिनोभेदस्यावश्यकत्वा
त्तथाचविदिद्यविविद्यपुन्ययावृत्तिःध्यानंसावधानेनअविदिद्याविदिद्यपत्यावृत्ति
रंगघटितसंप्रज्ञाताख्यसाधानसमाधिःनिरवधानेनाविदिद्याविदिद्यपुन्ययावृत्तिः
अंगिस्वरूपसंप्रज्ञाताख्यसम्यक्समाधिरितिनेदःत्रयाणांविषयेकैपिचित्तपरिष्ठाक
तारतम्येनोगीकरणीयःकरचरागादिसंस्थाविशेषलक्षणानिषप्रकस्वलिकादी
निर्जसनानिर्इन्द्रियाणांस्वस्वविषयेभ्यःपुन्यारुणांपुन्यारुःअद्वितीयवस्तुनिअं
तरिन्द्रियधारणांधारणादर्शनंस्पर्शनंकेलिःकीर्तनंगद्यभाषाणांसंकृत्योध्यवसा
यश्चक्रियानिर्वृतिरेवचएतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणःविपरीबुद्धचर्यमनु
ष्येयमुमुक्षुभिरितिअष्टांगं॥२०॥रागपूर्वकंस्त्रियादिविषयकज्ञानंदर्शनं१तत्पूर्व
कंक्रियाविशेषजन्यंज्ञानंस्पर्शनं२रागपूर्वकंपरिहासादिव्यवहारःकेलः३स्त्रिया
देरनुरागपूर्वकंस्तौंदर्यादिवर्णनंकीर्तनं४रागपूर्वकंरुदिसिंभाषणंगद्यभाषणं
५स्त्रियादिविषकोदृढेष्टाविशेषःइदमस्त्वितिसंकृत्य६अनयापरमेशतिनिश्च

॥ श्री ॥

॥ १३ ॥

यः अध्यवसायः १ रागपूर्वकं स्त्रियादिविषयकानुभवविशेषः कियानिर्वृतिः ८ ज्ञानं ज्ञाता ज्ञेय १
भोक्ता भोग्यं भोग २ कर्ता करणं क्रियेत्येकः पक्षः नवविधसंसारः ॥ १२ ॥ पक्षांतरं च वर्तते तथा
हि पंच महाभूतानि ज्ञानेन्द्रियाणि कर्मेन्द्रियाणि च प्राणादिपंचकं मनः आदिचतुष्टय
स्थूलशरीरमेकं त्रिविधकर्माणि अवस्थात्रयं एतेषां कारणानी भूतमज्ञानं चेति नवविधसं
सारः ॥ १२ ॥ दिग्वात्ता कर्षचेतोश्चिबहो जोषेडि मत्फकाः तथा चंडश्चतुर्वस्वोरुहः क्षेत्रज्ञे ई
श्वर इत्युचिष्ठानदेवतापंचदशकं ॥ १२ ॥ अस्थिचर्मस्त्रायु मज्जमांसशुक्रशोणितेश्च
व्याधुरुषिकाविडमुत्रेकफवातपित्तान्यस्यादिपंचदशकं ॥ ११ ॥ एतत्पंचदशसमुदाया
त्मकं स्थूलशरीरमिति ज्ञातव्यं रागद्वेषकामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्येषां स्त्रियादंभ
दर्पाहंकारेणाभक्तिश्च इति रागादिदशकं ११ एतेषां मध्ये भक्तिश्च मुक्तिहेतु इच्छा
नुमुक्तिहेतुर्वंधहेतुश्च भवति अन्ये बंधहेतव इति विवेकः कर्मेन्द्रियपंचकं ५ ज्ञानेन्द्रिय
पंचकं ५ प्राणादिपंचकं ५ अंतःकरणचैतिषोडशकं लिङ्गमित्येके इह मेव सूरक्ष्मंश
रीरमिति वेदितव्यं पंचप्राणमनो बुद्धिर्दृशं ह्रियं संमन्त्रितं अपं चीकृतभूतोत्थं संस्था

॥ रामः ॥

॥ १३ ॥

गंभोगसाधनमिति सप्तदशावयवकं लिङ्गमित्येकः पक्षः २ चिदाहंकाराभ्यां सहितं पूर्वोक्तं
क्तं नवदशकं लिङ्गमिति पक्षांतरं ४ ज्ञानेन्द्रियपंचकं ५ प्राणादिपंचकं ५ शब्दादिपंचकं ५
मनादिचतुष्टयमित्येव चतुर्विंशतितत्त्वानीति केचित् ५ पंचीकृतभूतानि पंच ५ शरीरत्र
यं ३ अवस्थात्रयं ३ अज्ञानचपूर्वोक्तैस्तत्त्वैः षट्त्रिंशतितत्त्वानीति केचित् ६ षडभाववि
कारा ६ षडर्मयः ६ षट्कौशिकाः ६ अरिषड्वर्गाः ६ जगत्त्रयं ३ गुणत्रयं ३ कर्मत्रयं ३
वचनादिपंचकं ५ संकल्प्यादिचतुष्टयं ४ मैत्र्यादिचतुष्टयं ४ दिग्वात्ता कर्षधिष्ठान
नदेवताः अज्ञानाधिष्ठानदेवता न्यत्रिरिक्ताश्चतुर्दश १४ वीक्षैस्तत्त्वैः सह षडरावति
रितिकेचित् ॥ १६ ॥ १ विविदिषा संन्यासो विद्वत्संन्यासश्चेति परमहंससंन्यासद्वयं
८ जातरूपधरः कमंडलुधारीति विद्वत्संन्यासद्वयं रक्रमनिग्रही हृदनिग्रहश्चेति निग्र
हद्वयं १० आगामी संचितपारश्चानिकर्मत्रयं १३ पारश्चकर्मफलभोक्ता सनमरणा
पर्यन्तं कृतं पुण्यापापरूपं कर्म आगामीत्युच्यते १ जन्महेतुभूतं स्थितं पूर्वजन्मकृ
तं कर्म संचितमित्युच्यते २ शरीरारंभकं कर्म पारश्चमिति भेदः ३ जाय जायत १ जा

॥ श्री ॥

॥ १४ ॥

यत्स्वप्नः २ जाग्रत्सुषुप्तिरिति जाग्रद्वयं १४ स्वप्न जाग्रत्स्वप्नः २ स्वप्न सुषुप्तिरिति स्व
प्नद्वयं १५ सुषुप्ति जाग्रत् १ सुषुप्ति स्वप्नः २ सुषुप्ति सुषुप्तिरिति सुषुप्तिद्वयं १६ कुटी च क
बहुदकहंस परमहंसश्चेति संन्यासचतुष्टयं १७ जानात्मा महानात्मा शांतात्मा चेति
आत्मत्रयं १८ सामान्याहंकारो विशेषाहंकारश्चेति अहंकारद्वयं १९ बुद्धानंदो विषया
नंदो वासनानंदश्चेति आनंदत्रयं २० निजानंद मुख्यानंद हात्मानन्द योगानंद दैतानंद हा
तां बुद्धानंदः तर्भावः विद्यानंदस्य विषयानंदः तर्भावः तत्त्वविदोऽपि क्लेशक्षयायास्त्वे
वासं प्रज्ञात समाध्यपेक्षा तस्य च असं प्रज्ञात समाधे गंवाश्चादिष्विव बाद्धिरोधः प्रथ
मा भूमिः २ बालमूकादिष्विव निर्मननत्वं द्वितीयं २ तं ज्ञायामि वाहंकाराहित्यं तृतीयं ३
सुषुप्ताविव महत्त्वाहित्यं चतुर्थं भूमिकेति भूमिका चतुष्टयं २१ तदेतद्भूमिचतुष्टय
मभिषेत्पुत्रैश्च नैरुपरमैर्दित्युक्तं भगवता अध्यात्मविद्याधिगमः साधुसंगमस्य च
वासनासं परित्यागः प्राणः स्यंदनिरोधनमिति युक्तिचतुष्टयं २२ चित्तक्षयेऽप्येकैव
युक्तिः साधनमित्यतः पर्वस्मिन् हात्मा भावे बुतरस्मिन् साधने प्रवृत्तिरिति विज्ञेये अ

॥ रामः ॥

॥ १४ ॥

अजिह्वः घंडकः पंगुरंधो वधिरस्य वच ॥ १ ॥ मुग्धश्च मुच्यते भिक्षुः षडिरेते न संशयः
इत्यजिह्वारिषद्वयं १ अघजातां पाथानारीतं थाषोडशवार्षिकी शतवर्षांच यो दृष्ट्वा नि
र्विकारः स घंडकः इति घंडकत्वक्षरां मौनं योगासनं योगस्तितीक्ष्णं कांतशीलतानि स
हत्वं समत्वं च स त्रैतान्येकरदिन इति मौनादिसप्तकं २२ इडाचपिंगलाचैव सुषुम्णा
राचततः पंगुरंधो वधिरस्य वच ॥ २ ॥ इडाचपिंगलाचैव सुषुम्णा
डिकेति नाडिकादशकं २३ इडाचतुनाडी १ पिंगलासूर्यनाडी २ सुषुम्णा मध्यनाडी ३
गांधारीरक्षिरानेत्रिका ४ हस्तिजिह्वा वामनेत्रिका ५ पूषादक्षिराकर्णिका ६ प
स्विनी वामकर्णिका ७ लकुहागुदनाडी ८ लंबुसामेदनाडी ९ शशिनी नाभिनाडीति
विवेकः १० हरिवृक्षरुद्धे इव रुणेशयप्रोदवपुथिवीसूर्यचंद्रोः क्रमान्नाडीनां दशदे
वताः २४ धनिनी स्थितिनी कृत्तिनी वार्त्तनी क्रोधिनी मोहिनी अतिचारिणी वाहिनी
त्यष्टांतरगमदाः २५ कुलशीलं धनं चैव रूपं यौवनमेव च विद्याराज्यं तपश्चैव इत्येते षड
हिर्महाः २६ पृथ्वी सलिलं पावकः शशिपवनाः वरं रविः आत्मेत्यष्टमूर्तिमहाः २७

॥ श्री ॥

॥ १५ ॥

पृथ्वीमहाविभवे जीवः तमो गुण भरितः वस्त्रादीद्यावानभवति सलिलमहाविभवे सं
सार भरितः ममेदमावश्यकमिति चिंता युक्तो भवति जीवः पावकमहाविभवे कामरस
भरितः वनितासंभोगे दया ननु कूलव्यापारवानजीवो भवति शशिमहाविभवे चिंत
भरितः करिष्यमाणकार्यं भविष्यति वाक्यं चेदप्यथा भविष्यति चेति संशया तूष्णीं स्थि
तो भवति क्षणमात्रजीवः पवनमहाविभवे पयाराण भरितः परदेशे द्यावानभवति आ
काशमहाविभवे वाहन भरितः गजाश्वादीद्यावानसूर्यमहाविभावे क्रोधाग्नि भरितः
इदं संहर्तव्यमिति द्यावान् आत्ममहाविभवे अहंकार भरितः विद्यादिभिः मम समः
को वेति प्रज्ञावानभवति जीव इव विवेकः दृष्ट्या शंका भयं लज्जा जुगुप्सा चेति पंचकं
कुलं शीलं च वृत्तं च स्यष्टौ पाशाः प्रकीर्तिताः ॥ १४ ॥ रसो रुधिरमांसे च मेदो मज्जा स्थि
रेतसी सप्तधा तुरयं प्रोक्तः सर्वदेहसमाश्रय इति सप्तधा तवः ॥ १५ ॥ भुक्तमनन्तरसा
त्मकतया परिणतं स नरस इत्युच्यते १ एवं सर्वत्र रुधिरादिषु रुधिरात्मकतया पेत्यादि
जेयंत नु व्यसनमनो व्यसने धनव्यसनराज्यव्यसनविश्वव्यसनोत्साहव्यसनमेव कव्य

॥ रामः ॥

॥ १५ ॥

सनानीति सप्तव्यसनानि ॥ १६ ॥ तनुव्यसनो नमेशरीरं कृशं जातमिति जीवस्त्विन्नो भव
ति १ मनोव्यसनो नमो चौर्यपरे द्यादिमानजीवो भवति २ विश्वव्यसनो नमो गुरुक्षेत्रादि
संपादने द्यावानभवति जीवः ३ उत्साहव्यसनो नमो पुत्रकलत्रादीद्यावानजीवो भवति
४ सेवकव्यसनो नमो परेण गृहमनादिसकलधर्मयोषणारतो भवति जीवः ५ शेषं स्यष्टौ
र्थकुलगोत्रजातिवर्णाश्रमनामभेदेन षड्भुमाः ॥ १७ ॥ मालवकर्णाटककाविडभे
दभिमानव्यवहारः कुलभ्रमः १ विश्वामित्रादिव्यवहारो गोत्रभ्रमः २ बुधराक्षत्रिवै
श्यशूद्रभेदाभिमानव्यवहारः जातिभ्रमः ॥ १८ ॥ भ्रष्टादशवर्गो द्वाहं श्रेष्ठ इत्यभिमा
नव्यवहारः वर्णभ्रमः ४ शेषं स्फुटं अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशाः पंचक्लेशाः ॥ १९ ॥
अथवा अविद्यास्मिता सूयास्यर्थाभिनिवेशाः पंचक्लेशाः मलमूत्रादिवेष्टिता स्थूल
शरीरमेवाहमित्यभिमान एवाविद्या १ तापत्रयेनानुभव एवास्मिता शरागादिभिः
परिभवानुभव एवास्मिता ३ सज्जनदर्शने द्वेषतुभ्यानिषेधनमेव स्थधा ४ लोकरंजनाय
तदुचितकर्मयोगवेष्टादिधारणाभिनिवेश इति विभावनीयमानसतापमानसतापः ॥

॥ श्री ॥

॥ १६ ॥

शरीरताप इत्याध्यात्मिकताप द्वयं ॥ ३३ ॥ चरगुल्मज्वलादिदोषसंपादिततापः शारीरः ॥ १ ॥
असृषामदमात्सर्यादिसंपादितचित्तव्याकुलतैवमानसताप इति विभावनीयं क्षयतापः
१ अतिशयतापः २ साहसपतनताप इति स्वर्गलोकतापत्रयं ॥ ३४ ॥ यथा स्वार्जितधनक्ष-
येन मनोविचारात्मकतापः तथा पुराणकर्मक्षये पुनः पतनभीतिजन्यताप एव क्षयतापः
१ स्वर्गलोकगमनसमये स्वाधिकतरदेवतास्थापितलोकदर्शनमेवातिशयतापः पुराण-
कर्मक्षयानंतरं तत्रत्यसरकोटिभिर्मूडरमुसलप्रहरणेन कंपितसर्वांगपतनं स्वर्गलो-
कसाहसपतनताप इति बोध्यं अथ पंचसप्ततिगुणाः कथ्यन्ते अस्थिमांसत्वचोनाडी
रोमं चैव नुपंचकंपंचक्षितिगुणाः प्रोक्तास्तथैवांशाः प्रकीर्तिताः श्लेषं मूत्रतथास्वेदं
शुक्रं शोणितमेव च अपां पंचगुणाः प्रोक्तास्तथैवांशाः प्रकीर्तिताः क्षधातुघातथा-
निद्राद्यालस्यसंग एव च अग्नेः पंचगुणाः प्रोक्तास्तथैवांशाः प्रकीर्तिताः धावनंचल-
नंचैवाकुंचनं प्रसारणं वियोगश्चेति विज्ञेयं वायोः पंचगुणा इति रागद्वेषाभयं लज्जा-
मोहश्च नभसस्तथा इति पंचगुणाः प्रोक्तास्तथैवांशाः प्रकीर्तिता इति तथा च पृथिव्याः

॥ रामः ॥

॥ १६ ॥

शब्दस्य र्शरूपरसगंधात्मकपंचगुणकत्वेन शब्दादिपंचगुणसंबन्धिनः पृथिव्यां पंच-
विंशतिगुणाः प्राप्ताः एकैकस्य शब्दगुणादेशोक्तपंचविशेषगुणकत्वकथं नात-
तथा चाप्याविंशतिगुणाः ॥ २० ॥ अग्नेः पंचदशगुणाः १५ वायोर्दशगुणाः १० आका-
शस्य पंचगुणाः ५ इत्याहृत्य पंचसप्ततिगुणा इति सूक्ष्मीभिर्विभावनीयं १५ चेतर्प-
तरक्तरहितकुक्षामांजीवभेदेन रूपं षड्विधं ॥ ३५ ॥ शीतोष्णमृदुकठिनभेदेन स्पर्शश्च
नुर्विधः ॥ ३६ ॥ अक्षरानक्षरभेदेन शब्दो द्विविधः ॥ ३७ ॥ मधुरास्रुतिक्लृप्तकटुकघातल-
वणभेदेन रसः षड्विधः ॥ ३८ ॥ सगंधदुर्गंधभेदेन गंधो द्विविधः ॥ ३९ ॥ प्राणोऽंडनील-
वर्णाः १ अपानवायुहरितवर्णाः २ व्यानः कपिलवर्णाः ३ उदानवायुः तडिद्वर्णाः ४ स-
माननीलवर्णाः ५ नागवायुः पीतवर्णाः ६ कूर्मश्रेतवर्णाः ७ कृकलअंजनवर्णाः ८
देवदत्तः स्फटिकवर्णाः ९ धनंजय इंडनीलवर्णाः १० इत्याहृत्य नववर्णाः ॥ ४० ॥
लेभ्यश्चैव समग्रस्य वीर्यस्य पसः श्रियः ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षष्ठां भगवती रणा-
त इत्येभ्यो दिष्टं ॥ ४१ ॥ इत्यतिनिधनं चैव भूतानामागतिं गतिं चेति विद्यामवि-

॥०७॥

॥०७॥

आत्मज्ञानेन मुक्तिः स्यान्न च योगादनेनादि॥ स च योगश्चिं कालमस्मादेव सिध्यति॥ १॥
यथाप्यननिवर्तने यथाप्यनवशो वति॥ ततोभ्यन्तरे यो योगिनः कर्तुं शो दुवेति धरति॥ ८॥

तत्र प्राप्तिहेतवः पंचा विधा तपो योग समाधयः। तेषां समष्टिश्च॥ अथ क्र
मेणोदाहरणानि॥ विधासंधका भगवता सहैकस्मिन्लो वासिनोः न वृत्ताः
तपसा धकाः शिव पार्षदा वाणा सुरादयः॥ २॥ योगसाधका हरेः पार्षदमु
खा सुतद्वन्द्यादयः समीपवर्तिनः॥ समाधिसाधकाः शतपत्रलोचनाः पो
ताम्बराश्चतुर्भुजाः परितो वैकुण्ठे विद्यमानाः परमभक्ताः॥ ४॥

चतुर्णां समष्टिसाधकाः॥ मुमुक्षवः परमयोगिनः पारमेष्ठ्यपदं व्रतलोकं एत
आनन्दमपासन्तः परमात्मानमुपयन्ति॥ लयं येनावर्तन्ते॥ ते॥ ५॥ ॥ ॥ ॥ ५॥

तत्र व्रतलोकं गतां विविधा गतिः॥ ये पुण्ये कर्षणगताः ते कल्याणतरे पुण्यतारतम्येना
धिकारिका भवन्ति॥ ये तु हिरण्यगर्भादिउपासना बलेन गताः ते व्रतलोकसद
मुच्यन्ते॥ ये तु भगवदुपासकास्ते स्वेच्छया व्रतलोकं भित्वा वैश्ववंपदमारोहन्ती

वाद्गुरुवातिसर्वाणि कृत्वा राण्यन्तराणि वै॥ मन्त्रस्येवं द्रियग्रासं मन आत्मनि योजयेत्॥ ६॥
सर्वभावा विनिर्मुक्तं क्षेत्रज्ञं व्रतलोकमसेत्॥ एतज्ज्ञानं अयोगश्च शेषोऽप्योगं ध्यायेत्॥ ७॥
वैवल्ये द्रियवृत्तिर्वाकलिके मयि ज्ञेयमिति॥ अस्मा पुनस्तथा तेषां कदा योगिनो ह्यस्य॥ ८॥

॥१॥

॥५॥

॥१॥ ॥५॥

॥१॥ ॥५॥

॥१॥ ॥५॥

॥१॥ ॥५॥